

SZÉKELYSÉG

90/3

Akármiyen elgondolásból vizsgáljuk az ismét időszertívé vált témát, végül is arra a következtetésre jutunk: rendkívül sokrétű és koronkénti, valamint vidékenként változó szerepe volt az erdőnek népünk történetében. Idézhetjük ennek igazolására Kacsó Sándort, aki önéletrajzi írásában kijelenti: „A fő aratás azonban a fa volt”, vagy Gazda József kovásznai adatközlőjének véleményét: „az erdő arany volt, me az erdőt nem kellett kapálni, a jég nem verte el”. (Így tudom, így mondom 1980. 269.) Helytállóak voltak a megállapítások a bennünket érdeklő vidéken éppen úgy, mint a két Oláhlalu 1804. július 28-ai, a főkormány-székhez küldött jelentésének erdei állapotáról szóló sorai: „az egész országbeli lakosok között ha valakinek, valójában nekünk legszükségesebb az erdő, akinek csupán csak lából van minden élő okunk”. (Magyar Erdészeti Oklevéltár II.858.)

Hogy honnan adódik a Kárpátok ívének déleleti szöglete belső oldalán levő területnek – Dr. Tulogdy János 1929-ben így határozta meg a Székelyföldet – erdészeti szempontból is az a változatos areulata, amely már eleve meghatározta végkövetkeztetésünket? Elsősorban sajátos domborzati areulától, növényzetének (erdőségeinek) különbözőségétől, egykori feltartásának és felhevő piacának eltérőségétől, és nem utolsósorban a korszakokként és területekneként eltérő módon kialakult faiparától. Az ember-erdő kapcsolatra ugyanis az erdősültségen kívül megfokmérő lehet pl. a faiparban dolgozók aránya az összlakossághoz képest is. Ez az arányszám százalékban kifejezve az 1930-as népszámlálás szerint a kutatott területen a következő volt: Csík megye 4,6%, Maros megye 2,9%, Háromszék megye 4,9% és Udvarhely megye 1,2%. (Udvarhely megyében a faipart főfoglalkozásként űzők aránya korábban is alacsony volt: 1890-ben 0,30-0,40%-ot tett ki, míg 1910-ben 0,68%-ot.)

Élelmzés, rejtékely háború idején, tüzei- és építőanyag! Néhéz eldönteni a fontossági sorrendet, vagyis azt, hogy mi adta végülis az erdő legnagyobb értékét, határozta meg szerepét. Werbőczy István 1514-ben kiadott Hármaskönyvének (Tripartitumának) becselési tarifája szerint ugyanis legnagyobb értéke a *makkos* erdőnek volt, hiszen a makkoltatás a megélhetés fő forrását jelentette. (Abban a korszakban a makktermő tölgyes és bükkös is jóval több volt és a kukorica még hiányzott.) Lemhényi Pál 1980-ban közölt írásában az alábbi egykori bükkösökre utaló erdőneveket említette, hol a jelen pillanatban hírmondónak sem találni bükköt: Magasbükk, Várbükk, Csobotbükk, Morébükk, Csíkibükk, Ponkbükk, Kétbükk, Kisbükk, Bükkfő stb. Hasonlóképpen a *makkoltatás* egykori jelenségét igazolják pl. az Erdélyi törvényható-

len ugyan az onnan kívüli levő erdők beneficiumából (javából, jótéteményeiből) foveáltak (fenntartották) magokat galagonyával; mindezen szigorú médiombokból (eszközökből) is kifogyván, az utak is elrekedvén Oláhlalu felé is, azogyoró rügyre fordulni kélelenített szegénységünk és azt örli s eszi; (...)” (255). (Az olvasot, ki járattan egykori okleveleinkben, bizonyára meglepi ez a kevert nyelv – amivel sokszor napjainkban is találkozunk. Akkor is, most is, elsősorban a szellemi renyhesség és a „műveltség” fitogtatása segítette elterjedését, és nem a megfelelő magyar szó hiánya, hiszen ahogy Apáczai Csere János 1653-ban, a Magyar Encyclopaediajában mindenre talált jó magyar kifejezést, ők is – a vegyes nyelv egykori művelői – hozzájuthattak volna, ha nagyon akarják.)

Gondoljunk továbbá a *vadászat* nyújtotta élelmzési lehetőségekre, hiszen vadbőség mellett ugyanakkora területen, lényegesen több erdő mellett, a mostani lakosságnak csak a töredéke élt. Az erdei legeltetés pedig az állattartás fontos támasza volt. (Háromszék megyében sokáig az erdő és a legelő elkülönítése nem is történt meg. Fízet magyarul azható, hogy 1884-ben 422 068 katasztrális hold erdő mellett itt csak 22 936 k.h. legelő szerepelt.)

Orbán Balázs halhatatlan műve IV. kötetében szereplő havadi „tatár pincék” (erdei menhelyek) is utalnak az erdőnek a háborúk idején betöltött szerepére. De hivatkozhatunk Tamási Aron szavaira is: „A lakosság erdőkre futott s egy kicsi békességért mádkozott” (Házai Tükör, 1955. 13.) Bujdosásra kényszerülve, 1711-ben az erdőben „tekeregtek” a Moldovába menekült kurucok is, ahogy erről a Csík-szentkirályi Sándor-esalád levéltára I.k. kiadványában olvashatunk (207).

Mi minden volt a székelység életében még az erdő – akkor is, ha a nép csak a *pénzben kifejezhető* juttatásait tekintette értéknek? Volt *taralékföld* letelepedésről kezdve (mely őstoglalás volt igen sokáig, melyhez hozzá lehetett „nyúlni”, mert egy 1569 és 1571 között kibocsátott, keltezés nélküli oklevél szerint a szabadírás meg volt engedve mind a szegénynek, mind a gazdagnak (Sz.O. II.283).

Volt az erdő utolsó kapocs és otthontartó erő, amire sajnos a rosszemlékű erdőarányosítás után sokan azáltal, hogy közbirtokossági tulajdonjogaikról könnyelműen megváltak, már nem tartottak igényt. Figyelmün kívül hagyták azt az igazságot, melyet Bartalis Ágost 1901-ben így fogalmazott meg: „Mert az erdőlesi és legeltetési joga nincs, úgy a községben még nem él”. [Hendes Miklós: Csík-, Gyergyó-, Kászon-szék (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig. Bp. 1938.] Ezek táborából kerültek ki aztán

az erdő a székelység életében

ságok jogszabályai c. gyűjteményben fellelhető Marossszék Constitutióinak (1610-1718) 18. szakasza is.

Különleges élelmzési szerep várt az erdőkre szárazság, éhínség és pestis idején. Fízet kapcsolatosan a Székely Oklevéltár VII. kötet 1717-1719 évekre vonatkozó adatokat közöl. Ekkor ugyanis Csíkban oly nagy volt az éhség, hogy a lakosság: „(...) vagy más naturaléjával cambialván (természetbenivel keverve) gabonát vagy cseremakkot, azt sem találhatta különben, mások pedig-

azok a jövő-menő, mozgékony természetű földieink, kikkel a párbeszéd is megeshetett: „- Édespám, kied hol született?/- Én fiam Brassóba./ - Hát édesanyám?/- Édesanyád Kúsmődön született./ - Én is Kúsmődön születtem?/- Nem fiam, te Vásárhelyen./ - Jajj Istenem, hogy összetalálkoztunk mégis mind a hárman./ (Régi és valódi Lőcsei-féle Székely Naptár. 1939. 123.)

Kádár Zsombor

ARANYOSSZÉK BETELEPÍTÉSÉHEZ

A Maros és Aranyos közötti területen, azon a földön, melyet 1289-ben IV. László király adományozott elődeiknek a „kézdi székelyeknek”, egy 6–7 ezer lelket számláló magyarjúkú nép él. Ez a nép nyelvében a középkor folyamán mezőségi magyarrá lett, az utóbbi száz évben pedig székely eredettudata is elhalványult. Őseik, harci érdemeikért, a Székelykő keleti lábánál kapott gazdag földön / eredetileg a tordai királyi vár birtoka volt/ 1257 és 1270 között telepedtek le. Ezt a területet nevezik 1876-ig, Torda vármegyébe való beolvasztásáig Aranyosszéknek.

Az adománylevél, melyet 1291-es átirásban ismerünk, a betelepülők eredetére vonatkozóan fontos megjegyzést tartalmaz: „Siculi nostra de Keezd super terra Aranas rezidentis.” E kitérnek az értelmezéséhez egy kis történelmi kitérőt kell tennünk.

Régészeti leletek, okleveles és helynévi adatok segítségével ma már bizonyítható, hogy a székelység zöme legalább a XI. század eleje óta Erdélyben él, és pedig ennek a Nagyküküllőtől délre eső területén, az egykori Királyföldön, az ottani bolgár—szláv lakosság és magyarság közé ékelődve. Az orbai, kézdi és sepsi székelyek csak a XIII. század első felében települnek át—valószínű királyi

rendeletre—a mai Háromszék területére, miközben II. Endre 1224-ben a betelepülő szászoknak adományozza a kiürített vidéket. A Háromszék közigazgatási egységébe összefoglalt három „szék”—Sepsi / azaz Sebesi / , Kézdi és Orbai — nevükben az egykori telephely, a XIII. század óta szászok lakta Szászsebes / Sebes, Mühlbach / , Szászorbó // Gírbóva / és Százkézd / Saschiz, Keisd / emlékéit őrzi. Ugyancsak székely terület volt a mai Medgyes vidéke is, ahová csak a XIII. század második felében költöztek az eltávozó székelység helyébe szászok. A székely ispánok fennhatósága Medgyes és Selyk székek felett 1402-ben szűnt meg.

Ezen történelmi tények ismeretében könnyen körvonalazhatjuk azt a területet, ahonnan a legkésőbbi adományok és előjogok tulajdonosai, az aranyosszéki székelyek származnak. Ez szerintünk nem lehet más, mint a Medgyes és Százkézd közötti, a Nagyküküllőtől közvetlen délre eső 20 — 25 km széles területsáv, ahonnan a XIII. század elején a székely lakosság egy része már keletre távozott. Érdemes odafigyelni a terület bizonyos helységneveire: Medgyes / Medias, Mediasch / , Berethalom / Bicrtan, BIRTHALM / , Szászhalom / Movile, Hundertbüchel / . Oklevelekben is gyakran együtt emle-

getett, a XV. századra az egész székely területre szerteágazó Medgyes és Halom székely nemzetségnév feltehetően a két közeli, mondhatni szomszédos településre, Medgyesre és Berethalomra, esetleg a kissé távolabb eső Szászhalomra utal, mint e nemzetségek névadó településeire. Aranyosszéken is találkozunk e helynévpárral: Harasztos két, völgybe felnyúló részének neve Meggyes, illetve Halamutca. Meggyes helynévvel találkozunk Felvinc határában is. Az 1291-es adománylevélben szereplő Medgyes egykori helyét, a települések felsorolásának sorrendjéből következtetve Felvinc és Domború közötti területen kell keresnünk.

Az új, alig 350 km²-nyi területű Aranyosszék határa jól kirajzolható, ha a térképre vetítjük az adománylevélben egyenként felsorolt, egykori falvait. Ezek némelyike időközben eltűnt, de Orbán Balázs helyszíni és levéltári, valamint Jankó János kutatásai nyomán, szinte valamennyinek helye meghatározható. Az eltűnt, vagy a székalapítás után létrejött falvak táblázatos bemutatása némi településtörténeti áttekintést is nyújt a székelyföld tömbjétől területileg különálló, legnyugatibb székely székről.

Török Albert

ARANYOSSZÉK Települései, azoknak okleveles előfordulása és mai etnikai képe

1291	1320–1357	XVI.–XVII. sz	1920	Mai Neveik	Magyar (székely) lakosság megközelítő aránya [%]
Felvinc	Felwinc	Felvincz	Vințul de sus	Unirea / Felvinc	35
Eurmenus		Ewrmenyes	Urmeniș	Ormeniș/Örményes	
Hydasteluk	Hydus	Hijdas	Hidiș	Podeni/Székelyhidás	
Dumborou		Dombora	Dumbrău	Dumbrava/Domború	
Muhach	Mohach	Mohaczy	Măhaciu	Măhăceni/Aranyosmohács	
Kercheth	Kercheth	Kerczyed	Cîrcedea	Stejeriș/Kercsed	90
Bagijum	Bagin	Bagiyon	Bagin	Bădeni/Bágyon	75
Kuend		Kəowend	Chiend	Plăiești/Kövend	85
Turdavar	Warfalva	Varfalwa	Varfalău	Moldovenesti/Várfalva	65
Chegez		Czyegez	Ceagaz	Pietroasa/Csegez	45
Polanteluk	Polyan	Polijan	Poiana Arieșului	Turda, cartierul Opișan/Polyán	35
Bogath			Bogata	Bogata/Bogát	25
Kuchard	Kuchard	Koczyard	Cucerdea	Lunca Mureșului/Székelykocsárd	50
Feldvar	Feldvar	Fəoldwar	Feldioara	Războieni/Székelyföldvár	50
Chakoteluk		Czyako	Cicău	Cicău/Csákó	
	Rakus	Rakos	Rachiș	Vălenii de Arieș/Aranyosrákos	70
	Semfalua	Senfalwa	Somfalău	Cornești/Sinfalva	70
	Mezkew	Mezkeo	Mischiu	Cheia/Mészkö	20
	Sancti Michaeli	Szentmihalfalva	Sînmihailu	Mihai Viteazu/Szentmihály	35
	Harastus	Harasztus	Hărăstăș	Călărași/Harasztos	65
			Veresmort	Unirea II./Veresmart	
		Inok	Inoc	Inoc/Inakfalva	

Medyes, Igreci, Pordoy, Kerekghaz, Hory, Wyteluk, Fijuzag, Lyukiteluk, Zetoteluk, Feligaz, Farkaszug, Obrothusa 1291-es oklevélben szereplő helységnevek később nem szerepelnek a forrásokban.

A boszorkányhit és a boszorkányüldözés olyan rejtélye a történelemnek, ami iránt ma is lankadatlan érdeklődéssel fordulnak az emberek. Számos önálló munka mellett folyóiratokban, évkönyvekben megjelenő cikkek szerzői próbálják a történetírás, etnográfia, a jog, a lélektan, a különféle természettudományok szemszögéből megközelíteni és meghatározni a jelenséget.

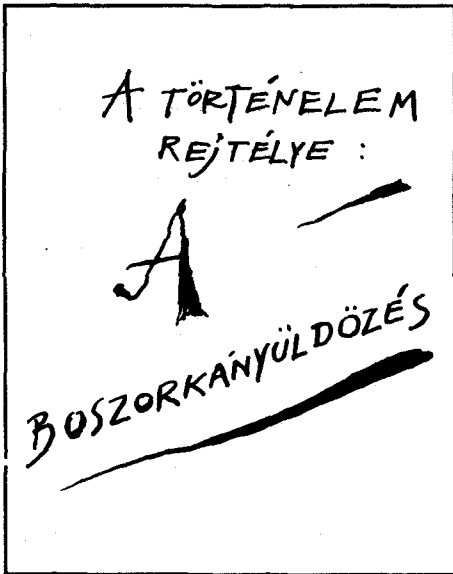
A boszorkányhit a mágiából fejlődött ki. Ezt látszik tükrözni boszorkány szavunk kialakulása is. A szó maga a Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára szerint ótörök eredetű. Alapszava a „bas”=NYOM ige. Ennek műveltető alakjából képzett cselekvőt jelentő főnév: „NYOMÓ”, „LIDÉRCNYOMÁS, LIDÉRC” jelentésfejlődésen ment át. A lidérből már a törökben kialakulhatott az „ÁRTÓ SZELLEME, BOSZORKÁNY” jelentése.

A mágiából kell tehát kiindulnunk ahhoz, hogy eljussunk az újkori boszorkányüldözéshez. A mágia mondhatni egyidős az emberiséggel. Ismeretes, hogy már a kőkorszaki ember varázseszközökkel és mágiával próbálta megtoldani szegényes eszközeit és ismereteit a létért való küzdelemben. Így lettek a veszedelmeket elhárítani, a lidérceket távoztatni hivatott mágusok már a régi nemzetségek és törzsek tekintélyes személyiségei. A mágiára pedig szüksége volt az embernek, mert sokféle és rettenetes félelem gyötörték. De nemcsak a távoli múlt embere félt. Azt mondhatnánk, hogy

minden korban félt és félt az egyedi ember

és egyes kultúrákban időnként valóságos félelemhullámok árasztanak el egész közösségeket. Igaza van az egzisztencialista filozófusnak J.P.Sartre-nak amikor azt állítja: „Minden ember szenved a félelemtől. Mindenki. Aki nem félt, nem normális. és ennek nincsen semmi köze a bátorsághoz.” Mondhatnánk úgy is, hogy bizonyos mértékű félelem, mint az ember természetes reflexe szükséges is a fennmaradásához. Sok esetben azonban a mértéken felüli, kórossá vált félelem eluralkodásával van dolgunk és ezzel tele van az emberiség története. Szinte meg lehetne írni a történelmet úgy is, mint a félelem történetét.

Először is félelem a haláltól, főleg a váratlantól. Az éjszakától. Félelem minden újtól, idegentől. Még a mai ember is félt az újtól, az ismeretlentől, hát akkor a hagyományos világ embere? Nem véletlenül alakult ki a népi képzeletben a távoli aranykor, az „elvezett paradicsom” tudata, amikor semmi váratlan, új dolog nem zavarta az emberi élet

megszokott, biztos alapokon nyugvó rendjét, amikor még nem kellett rettegni a betegségtől, az éhségtől, háborúktól és annyi mindentől.

Az általános és permanens félelmek talán időnként pánikszerű félelemhullámok söpörtek végig egész Európán. Ennek kiváltói a bizonyos rendszerességgel visszatérő pestisjárványok, éhínségek és háborúk. „A peste, fame et bello libera nos domine” hangzott a kétségbeesett könyörgés végig az egész európai középkoron át. A legkegyetlenebb 1348-1350-es járvány után egészen a XIX. sz. elejéig, igaz lanyhuló intenzitással, de megújult Európa tájain ez a rettenetes járvány, a pestis, félelemmel töltötte el a szegényt és a gazdagot egyaránt. Ilyenkor mindenki csak a maga életét próbálja menteni, a közbiztonság megszűnik, az eluralkodó gyávaságban csak itt-ott marad helyén egy szerzetes, hogy eltemesse a holtakat, ellássa a haldoklókat, míg őket is le nem dönti a ragály. A pánikszerű félelemhullámok együttjárnak a lázadásokkal, bestiális erőszakcselekményekkel, mert meglazul, vagy megszűnik a közbiztonság addigi rendje. A félelemtől gyötört.

felizgatott tömegek bűnbakot keresnek

és találnak mindazokban, akik valamilyen formában a másság állapotában élnek, vagy gondolkodnak. A kiszámíthatatlan tömeghangulat veres jeleneteket produkál. Csak a vér és a pusztítás csillapíthatja pillanatnyilag a felkorbácsolt idegeket. A városokban elsősorban az idegenek és a zsidók kerülnek végveszedelembe. Angliából már 1290-ben, Franciaországból 1394-ben kiűződik a zsidókat. Sok európai országban véres pogromokra kerül sor, gettóba zárják, megkülönböztetett jelek viselésére kötelezik. A kutak mérgezésével, keresztény gyermekek meggyilkolásával, a ragály terjesztésével vadolják a zsidókat és nincsen hatalom, amely megfékezhetné a felizgatott tömegeket, mert valakiknek „felelniük kell” azért, amiért az emberekre rászakadt a sok baj és a félelem.

Furcsamód az újkor kezdetén a nagy tömegfélelmek hangulatában a nők is mint a Sátán ügynökei vádoltokká válnak. A férfiak viselkedése a „második nem” iránt mindig is kétértelmű volt a történelemben, mert mindig a vonzás és a birtoklás, a csodálat és az ellenségeskedés között ingadozott. Már a kőkorszaki ember istennővé magasztosította a nőt, a természet szépségeinek, az értelemnek

összes jegyeivel felruházta később is úgy a pogány istennőket, mint a Szűzanyát a kereszténységben. Ugyanakkor különösen a patriarkális társadalmakban mindig is létezett néma ellenségeskedés és a nők intézményesített leértékelése. A férfiak a női való féltelme a női természet rejtett, titokzatos másságával magyarázható. A nagy, ismert civilizációkban mindenütt kimutatható az istennő emelt nő kettős, életet adó, ugyanakkor a megsemmisülést hordozó természete. A görög mitológia Föld-anya istennője nemcsak teremti az életet, de méhében hordja a holtak birodalmát is. Ezzel a néhány utalással jelezni akartuk, hogy a XIV.-XVII. századok agresszív antifeminizmusa, ami a boszorkányüldözéseket is magával hozta, nem csupán a keresztény aszkéták és nőgyűlölő teológusok műve, hanem olyan jelenség, aminek igen mély biológiai, társadalmi gyökerei vannak. Az kétségtelen, hogy az említett századokban dühöngő nőgyűlölet és a boszorkányüldözés felszításában főleg a keresztény teológusok és egyházi írók marasztalhatók el, akik a végtelenségig magasztalták a szüzességet és a nőt, mint a Sátán legfőbb szövetségeseit tették meg minden rossz és romlás okozójának. Pedig egészen másként szólt Jézus tanítása. Amikor a farizeusok megkérdézték Jézustól „Szabad-e az embernek az ő feleségét akármi okért elbocsátani? Ő pedig felelve mondá: Nem olvastátok-e, hogy a teremtő kezdettől fogva férfiúvá és asszonnyá teremté őket és ezt mondá: Annak okáért elhagyja a férfiú atyját és anyját: és ragaszkodik feleségéhez és lesznek ketten egy testté” (Máté XIX. 1-9.) A Megváltó üzenetének karitatív tartalma egyértelmű. Mégis miért van az egyházi írók, a katolikus és a protestáns teológusok műveiben a nők irányában annyira kategorikus megkülönböztető, leértékelő sőt agresszív hang? Valójában az történt, hogy a keresztény egyház nem tudta áttörni a társadalomban mélyen gyökerező patriarkális tradíciókat és előidézője lett a boszorkányüldözés lealacsonyító tömeghisztériájának. Bár boszorkányság vádjá néha férfiakat is sújtott, elsősorban nőket-akik úgymond csalárdéságuknál, ingatag természetüknél fogva alkalmasak arra, hogy a Gonosz eszközeivé váljanak-tekintettek a Sátán szolgáinak, akiket minden eszközzel meg kell semmisíteni. Számos teológus, jogász „bizonyította” rá a boszorkányságra való hajlamot a feljeltent, gyanúsított személyekre, akikből aztán kivallatással csikarták ki a beismerő vallomást. Évszázadokon át a falu egyetlen orvosa a bábaasszony, javasasszony könnyen került a kurukszás, boszorkányság vádjá alá már csak azért is, mert a különböző tüvekkel, irral történő gyógyítást többi, yire ördögi mesterségnek tartották. Eredetileg az eretnek mozgalmak kiirtására létrehozott inkvizíció kiterjeszti hatáskörét a mágiával, boszorkánysággal vádolt személyek feletti ítéletekre is, hogy a mindent megtisztító tűz martalékává tegyék őket. A nyugati keresztény világ egyetlen országa sem maradt mentes a demónizmus üldözésének pszichózisától és gyakorlatától. Az általános félelem és gyanakvás légkörében, a sok csapásnak és nyomorúságnak kitett emberek buzgó kutatnak „ellenségek” után, akik varázslattal idézték elő, hogy feleségük elvetélje magzatát, családjuk valamelyik tagja megbetegedjék, barmuk elpusztuljon s.b. A pusztá gyanútól csak egy lépés vezetett addig, hogy a teológusok, inkvizítorok zsinati határozatok és kézikönyvek által aprólékosan összeállított tételek szerint megfogalmazzák vádjait. Az általánossá vált gyávaság, a félelem által uralt közvélemény

Boszorkányok a máglyán

pedig késznek mutatkozott, hogy a bajok „okozója” felett szörnyű eljárással ítélkezék.

A középkori Magyarországon a boszorkányüldözés sohasem öltött olyan méreteket, mint tőlünk nyugatra. Erdély területén a XVI. századig nem is jegyezték fel boszorkánypereket. A XVI. század közepétől a török hódítás, a hatalmi vetélkedések, a protestantizmus elterjedése, az általános létbizonytalanság okozta félelem és gyanakvás légkörében a XVI.–XVII. de még a XVIII. században is vannak boszorkányperek és hoznak ítéleteket Kolozsváron, Segesváron, Szebenben, Marosvásárhelyen és számos faluban. Az újkori magyar boszorkányperek alapos ismerője, Molnár Éva (*Boszorkányperek Magyarországon a XVII.–XVIII. században* Bp. 1942.) szerint tájainkon főleg betegségnek okozásával, kuruzslással, fenyegetések után bekövetkező szerencsétlenséggel, szerelmi rontással vádolták a perbefogottakat. Nincs nyoma annak, hogy valakit azokkal a bűnökkel terhelték volna, amelyek az európai boszorkányfogalom lényeges alkotórészei voltak: az igaz hit megtagadása, az ördöggel való szexuális kapcsolat, a „boszorkányszombatokon” való részvétel. Mivel Magyarországon nem működött inkvizíció, az itteni perek a rendes megyei, széki, városi hatóságok előtti folytak le. Pereink túlnyomó többségében a vádlott beismertő vallomását nem tekintették a halálos ítélet szükséges kellékének, ezért az esetek többségében nem is alkalmazták a tortúrát. Az ítélelhozatalnál nálunk többnyire a víz-

Az ördögnek megadják a tiszteletet hívei

próbát alkalmazták: az ártatlan elmerül a vízben, a bűnös viszont a víz színén marad. Az áldozatok legtöbbször szegénysorsú asszonyok, bába-asszonyok, cselédek. Ritka kivételnek számít az a három per, amelyet Erdélyben Bethlen Gábor uralkodása alatt a Báthory-rokonság nőtagjai, „Báthory Gábor szépasszonyok hosszú farsangjának három villó tündére” (Móricz Zsigmond) ellen folytattak. Nagy László, 1988-ban megjelent könyvében (*Erdélyi boszorkányperek*) szembesíti a tényeket Móricz Zsigmond és más regényírók adataival és arra a következtetésre jut, hogy az említett főrangú asszonyok ellen indított perek nem hagyományos boszorkányperek, hanem a fejedelem politikai céljait szolgáló.

felülről irányított fiskális perek

voltak. Ez nem azt jelenti, hogy a XVII. századi Erdélyben nem lett volna ördöghit. Ettől a korszellemtől nem lehetett mentes Bethlen Gábor fejedelem sem. A történelmi háttér alapos elemzéséből kibontakozó tények azonban arról győznek meg, hogy Bethlen Gábor ugyan hitt a boszorkányok természetfeletti erejében, de mindenekelőtt hitt a nagybirtok mindenható hatalmában és alapvető célja a hatalmas Báthori vagyon megszerzése volt, fejedelmi hatalmának megszilárdítása érdekében.

A középkori Udvarhelyszékről a XVIII. századból két boszorkányperet ismerünk. Mindkettő iratanyagát közölte Dr. Vass Miklós az „Etnographia” 1913-as évfolyamában. Az egyiket, ami 1739. január 30-án zajlott le, bözödi Faluvégi Mihályné, Berei Sára perében 107 tanút hallgattak ki. A másik pert a kőrispataki Szabó Ferencné, Vízi Borbála ellen folytatták 1745. december 7-én és 8-án. Összesen 19 tanút hallgattak ki a Keresztúr fűszék hivatalos hatóságai által kiküldött vallatók. A továbbiakban a megidézett tanúk vallomásaiból szeretnénk idézni néhány jellemző reészletet.

Simén György, a kőrispataki unitárius eklzsia prédikátora: „Egy alkalmatossággal Szabó Ferencné virgatván engemet, az virgás után egy tyukmony sültnyi idővel a kapumon beüté magát, én állván a favágon megnézte, de nem köszönte, úgy gyermekemet pitvaromban benézvén méheimet is felnézé szemem láttára, egyikünknek semmit sem szólván, csűrös kertemen hátra menet, gondolám velem békélni jött be és ugyan megörülék. Azon éjjel kakasszó előtt egy órával bejőve és beállta az kürtömnek derekában egy boszorkány, melyet világosan és bizonyosan tudok boszorkánynak lenni elsőbben szavára nézve, mivel ott irtóztató, ijesztő, rettentő sikoltásokat, süvöltéseket vón végbe úgy, hogy feleségem más ágyban aludván, én pedig másban hallgatván a süvöltést, ijedtemben bizonyos ideig feleségemet sem mertem felköltetni. Néha kicsin csikó módjára, néha bölcsőmben levő és azon ijesztés miá akkor sírásban levő gyermekemnek szava szerint kecske módjára mekegett; mely süvöltéseknek vagy ijesztéseknek módja vagy hangja bizonyosan tudom, hogy hasonló vala a Szabó Ferencné Vízi Borbála szavához. Végre a tüzem elhamvadván, hosszas imádságom után elszenderedvén, takarodzómm alatt úgy megnyomának és kínzának, hogy ha nem gondolom vala: „Uram Jézus ne hagyj el” talán meg is ölnek vala. Ekkor felszabadulván mondek a feleségemnek: „Kelj fel, vigyázz, rossz dolog vagyon a házban”, osztán bizony mindjárt hallám, hogy a kürtön kimene nagy suhogással; attól fogva azon bölcsőbéli kis leánykám nyomorú, hályog vagyon a szemében. Az öreg Kozák István a nyárban kaszásom lévén, azt mondotta öreg Oklándi uram a pap, hogy midőn helyemben paposkodék, éjszaka kimenvén a szemével látta, hogy Szabó Ferencné Vízi Borbála a támaszt lejte.

Szőcs Mihály, nemes Kovács Imre jobbágyának vallomása:

„Égyebet nem tudok, hanem azt tudom bizonyosan, hogy egy tehenet vettem vala Korondról, az mezőn borjúzék meg nyárban Homlog nevű helyben; az dellőn megvonogatta a csesit Szabó Ferencné Vízi Borbála, attól fogva úgy elvesze a teje, hogy semmi hasznát nem vehettem, a bornyút is csak korpával, mivel tartogattuk.”

Bundás Borka, T.Nemzetes Ugron Ferenc jobbágyasszonya:

„Hallottam Sánta Tódornétól, hogy az ő házának kürtőjében látta Vízi Borkát meztelen, Tódorné pedig azt mondja, hogy ő álmában látta.

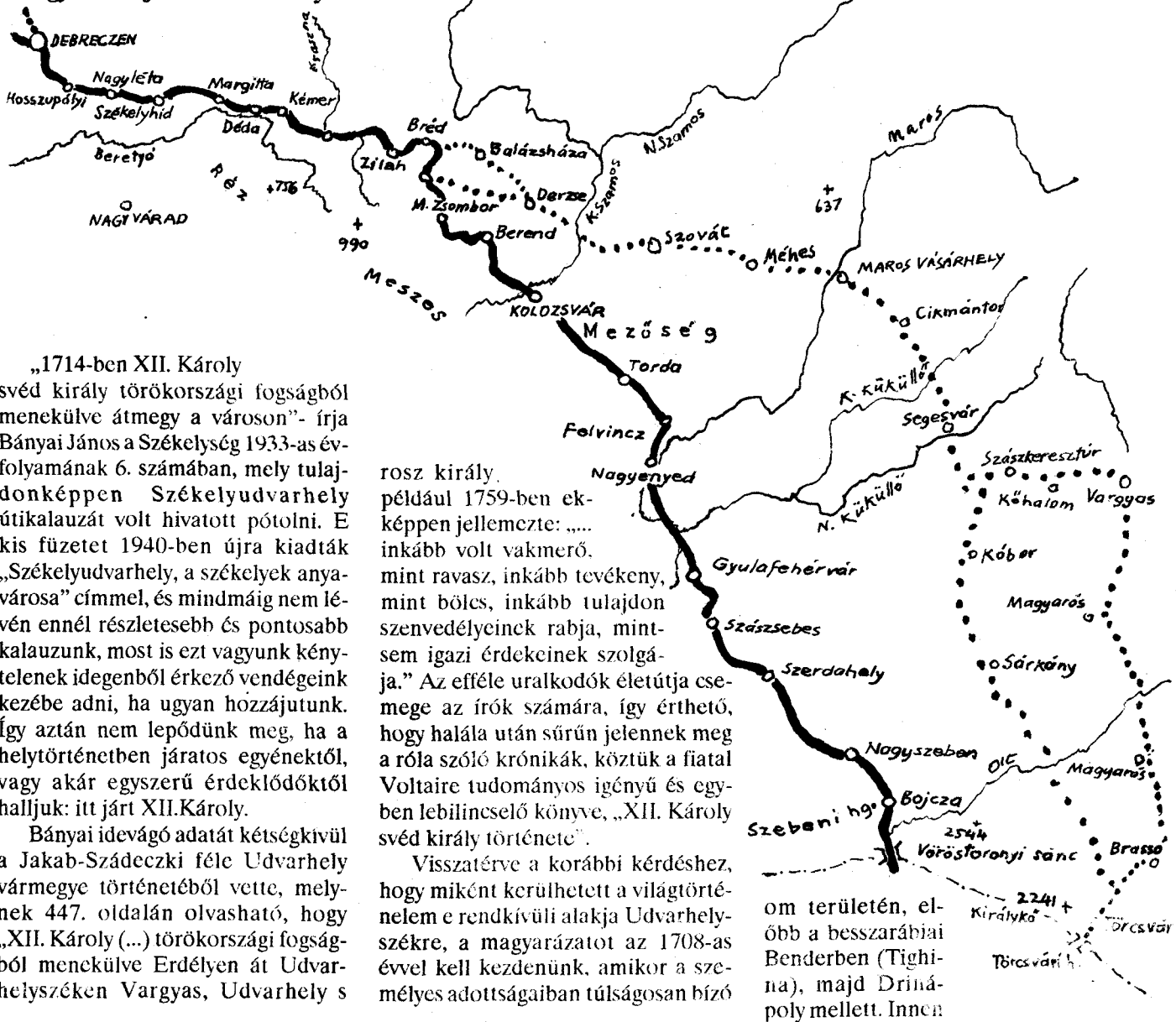
Az eddigiekhez hasonló értelemben és hangnemben nyilatkozik a többi tanú is. Szabó Ferencné, aki egyébként darabont, nemes személyi felesége, nem ismeri el az ellene felhozott vádakát. A tanúvallatás során, egyértelműen „bűnösnek” találják, de ítéletről ezúttal nincsen tudomásunk.

A boszorkányság önmagában is rejtély, de a boszorkányperek lejegyzett tanúvallomásai, vallatásai újabb kérdések elé állítják a történelmszektet: nevezetesen, hogy szabad-e ezek alapján „történelmet írni”. Nagy László e kérdésben úgy vélekedik, hogy a „historikus, ha időálló munkát akar írni, számos kérdést felig, netán egészen nyitottan hagy.” Így például a Török Kata, Ifjú Kata és Báthori Anna körüli hírhedt botrányban „döreség lenne azt mondani, hogy a három asszony egyike sem lépett félre. Még azt a lehetőséget sem lehet kizárni, hogy egyikük-másikuk esetleg vérfertőző paráznalkodásnak minősülő kapcsolatot is folytatott. Csak éppen nincs hitelt érdemlő bizonyíték rá, ilyenek nélkül pedig egyértelmű ítéletet mondani igazságtalan. Talán még a szépírónak is.”

HELYTÖRTÉNET ÉS VILÁGTÖRTÉNET,

avagy merre járt a svéd király?

innen Marosvásárhely felé száguldott keresztül kíséretével 1714. október elején.”

Ezek után, tekintve, hogy a világtörténelem egyik népszerű és igen elmentmondásos alakjával állunk szemben, tán nem árt közelebbről megismerkedni vele. Írják róla, hogy féktelenebbül lovagolt a legvakmerőbb kozáknál, hogy a löfegyverrel űzött medveadászatot férfiatlan szórakozásnak tartotta, ő csupán villásvégű dorongokat használt a fákra aggatott háló mögött. Tizennyolc évesen egyszerre viselt sikeres háborút Dánia, Lengyelország és Oroszország ellen.

De „Észak Napoleonja”, ahogyan egyesek nevezték, a történelembe nem egyértelműen pozitív előjellel írta be a nevét. II.Frigyes po-

ifjú király mélyen behatolt Oroszországba (korábbi könnyű sikerei némileg meg is alapozták vakmerőségét), de 1709. június 27.-én Poltava mellett súlyos vereséget szenvedett, mely következtében fogságba került csaknem az egész svéd hadsereg, beleértve a tábornoki kar színe-javát. Cserei Mihály tudni véli, hogy a harcból „mintegy ezer svecusuk (svédek) ... elszaladtanak, és a török császártól Jászvásárra (Iasi) disponáltattak vala, hogy itt internálja a vajda, míg Benderben mehetnek a királyhoz. Azokat a muszka felverő, levágja és elfogja, egynéhányan szaladának el, kik Erdélybe jövének, s a császár hadai közé állának.” E hírt megerősíti Vargyasi Dániel Péter 1710 augusztus 24.-én Focșani-ból II. Rákóczi Ferenczhez írt levele. Az viszont biztos, hogy magának a királynak, ha sebesülten is, sikerül megszöknie üldözői elől; és mintegy ezer emberével menedéket nyerni a török birodal

rosz király, például 1759-ben eképpen jellemezte: „... inkább volt vakmerő, mint ravasz, inkább tevékeny, mint bölcs, inkább tulajdon szenvedélyeinek rabja, mintsem igazi érdekeinek szolgája.” Az efféle uralkodók életútja csemege az írók számára, így érthető, hogy halála után sűrűn jelennek meg a róla szóló krónikák, köztük a fiatal Voltaire tudományos igényű és egyben lebilincselő könyve, „XII. Károly svéd király története”.

Visszatérve a korábbi kérdéshez, hogy miként kerülhetett a világtörténelem e rendkívüli alakja Udvarhelyszékre, a magyarázatot az 1708-as évvel kell kezdenünk, amikor a személyes adottságaiban túlságosan bízó

om területén, előbb a besszarábiai Benderben (Tighina), majd Drinápoly mellett. Innen

indul haza 1714. október 1-én, miután különösege és macacssága a töröknek kezd terhére lenni, és Svédországból is sűrűn hívják. Terv szerint Erdélyen kellett áthaladnia, VI. Károly császár rendelkezése „... a városok és falvak, melyeken keresztül a szállásmesterek által előre kijelölt útvonala vezetett, már előkészületeket tettek fogadására; a nép mindenütt türelmetlenül várta a rendkívüli férfiú áthaladását” (Voltaire). Ám Steinville tábornok, Erdély katonai főparancsnoka, aki Töröcsvárnál díszes kísérettel vonult ki fogadására, a határt átlépő 1168 svéd katona között hiába kereste XII. Károlyt, akinek mint Voltaire írja „a legcsekélyebb kedve sem volt ünnepélyes pompához, vagy ahhoz, hogy a nyilvánosság előtt mutogassák e benderi foglyot”, így hát a hazatérés tervében némi módosítást eszközölt. Pitești-en, ahol október 19-től november 8-ig vesztegelt, megvált kíséretétől, melynek parancsnokságát átadta Sparre tábornoknak, és ő csupán két hűséges embere, Düring és Rosen kíséretében indult útnak, teljes inkognitóban. E szigorú diszkréció ellenére Voltaire azt is tudni véli, hogy „fekete parókát öltött, hogy álcázza magát, mert egyébként mindig természetes haját viselte, aranszegélyű kalapot, galagonyaszürke ruhát, és kék köpenyt öltött ...”. Nos, bármilyen is lett volna a király úti ruházata (Markó Árpád XII. Károly svéd király és Magyarország. Bp. 1970 -barna ruháról tud, de bár Voltaire munkájában az értékes adatok sokszor keverednek pontatlanságokkal, elvileg mindkettőjüknek igaza lehet, hiszen még egy áruhás királyról is feltételezhető, hogy többhetes út során időnként átöltözik...), az útvonalát mostmár egészen pontosan ismerjük:

Erdély földjére a Vöröstoronyi szoroson átkelve érkezett. Postakocsin utazott, bár nem egy történelemkönyvben olvashatjuk, hogy a török határtól a Balti tengeri Straslundig tizenhat nap alatt tette meg az utat, napi 150-160 km-t vágatva lóháton, de ez legenda, hiszen ekkor Károlyt súlyos bélzavar (valószínűleg erős vérhas) kínozta, továbbá a postaállomásokon csak kocsik és szekerek elé fogható lovakat tartottak készenlétben. Útja Nagyszebenen, Keresztényszigeten, Szászsebesen, Gyulafehérváron, Felvincen, Tordán és Kolozsváron vezetett át. A Kolozs megyei Zsuk községben az inkognitó veszélyben forgott, ugyanis a Károlyt

vendégül látó gróf Székelyhez betért egy császári tiszt, aki felismerte a királyt, de emez letagadta kilétét. Következő állomása Zilah, ahol Zoványi Pipe György lelkésznel tölti az éjszakát. Bertha Kelemen szerint (Magyarok és svédek, Bp. 1946. 86. old.) a Zoványinál való vendégeskedés csupán egyike azon legendáknak, melyekkel a fogadásra nagy hévvel készülődő Zilah népe, miután nem láthatta a királyt, kárpótolni igyekezett önmagát. Bárhogyan is lett volna, az utcát, hol Zoványi lakott Király utcának nevezték míg a „népakarat” Köztársaság utcára nem keresztelte, a házban pedig egy 1913-ban elhelyezett emléktábla hirdeti: „E ház boltozatos szobájában szállott meg XII. Károly svéd király 1714.XI.9.”

Másnap a király Szilágysomlyó felé veszi útját, tovább a Kémer, Déda, Margitta, Székelyhíd, Hosszúpályi vonalon haladva november 12-én érkezik Debrecenbe, ahol Diószegi Sámuel főbíró a vendéglátója. Magyarország területén a Pesten (Váci utca 43 szám) elhelyezett kőtábla őrzi emlékét, tudatva, hogy „e helyen pihent meg XII. Károly svéd király...” További útja Ausztrián, Bajorországon, Pfalzon, Vesztfálián és Mecklenburgon át vezetett Straslundba, ahol Voltaire szerint a csizmát le kellett vágni fáradtságtól megdagadt lábáról.

Most pedig kövessük a Piteşt-en maradt, Sparre tábornok parancsnoksága alá helyezett, öt hadosztályra osztott svéd katonaság erdélyi útját, mely a Töröcsvár, Barcarozsnyó, Magyaros vonalon haladva érkezik november 14-én Vargyasra. Itt kapcsolódik a történetbe az az oklevél, melyet Szádeczki idéz. Ez nem egyéb, mint Udvarhelyszék guberniumhoz küldött követének, Sándor Pálnak adott utasítása, melyből kiderül, hogy a széknek nem kis költségbe került „az a sok vecturázás, szekereknek, postalovaknak s ökröknek megszállásával a szónabeli károk és az statioban széna és sarjú tékozlások”. Megtudjuk továbbá, hogy Vargyasra elfogyasztottak 2195 1/2 font húst, 1484 „portio” kenyeret, 1481 (nem tudni milyen mértékkel mért) pálinkát, 792 1/2 (?) zabot, 66 szekér szénát. Rendkívüli költsége is bőven akadt a széknek, mert „egy ellopott svécz lónak az ára 25 magyar forint, egy ellopott köpenynek az ára 3 magyar forint” volt. Mivelhogy később Marosvásárhelyre is szállított egyet-mást „a svédek számára”, a szék kéri,

hogy a rájuk költött összeget számítsák bele rendes adójába. A svédek Zsomboron, Kóhalmon át haladnak tovább Szászkeresztúrig; ahol az első négy hadosztály útja találkozik az ötödikével, melynek sok szekere lévén, kénytelen volt a jobban karbantartott Töröcsvár, Vidombák, Feketehalom, Sárkány és Szászkeresztúr vonalon menetelni. A további érintett helységek Segesd, Segesvár, Cikmántor, Marosvásárhely, ahol néhány napig pihentek és ahol a város kíváncsi lakói ismét hiába keresték a katonák között a királyt. Így aztán gróf Károlyi Klára csalódottan írhatja édesapjának november 27-én: „... Egyéb új hírrel nem tudok Nagyságodnak kedveskedni, hanem hogy Svékus most megyen Erdélyen által. Gondolnám egy mérföldnyire lehet az utolsó trupp ide, de a királyt most sem tudja senki, hol van, elment, hol van? ...”

Az öt hadosztály Mezöbándon, Méhesen, Szováton, Válaszúton, Derzsén át menetel tovább, ahol a sereg egy rövid szakaszon ismét megoszlik, majd Zilah előtt egyesülve a király útvonalát követi.

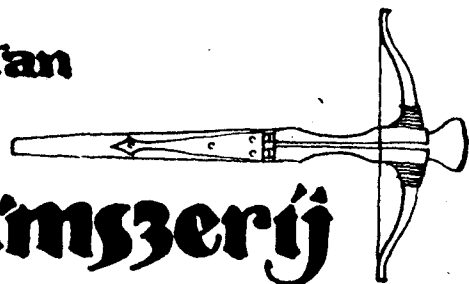
Szádeczki tehát kétszeresen tévedett, ugyanis Károly semmiképp sem lehetett a Vargyasra vendégeskedő svédek között, másfelől pedig ez utóbbiak útját a Homoród mentén és Székelyudvarhelyen át feltételezte Vásárhely felé, holott ők Udvarhelyszékét alig, Bardóc fiúszék egy kis területén, érintették. De nem ő az egyetlen. Hiszen Károlyt még látni vélték a Szepes megyei Toporcon és Keresztfalván, továbbá Besztercén, Désen, Rozsnyón, Hóltövényben, Brassóban, Prázsmárban, Kóhalomban, Segesváron, Zsibón, Aradon, Székesfehérvárott és Vácott, azaz csupa olyan helységben, ahol sohasem járt.

Végül is, a történelem néha különösen bogozza tulajdon szálait. Krisztina svéd királynő (1632-1654). a híres Gusztáv Adolf leánya aligha sejtette, midőn Vargyasi Daniel Jánost, Udvarhelyszék alkapitányát, Háromszék későbbi főkirálybíróját fogadta 1646-ban, hogy valaha is a svéd hadsereg egy része a vargyasiak vendégszeretetére szorult. E látszatra jelentéktelen eseményekben nemcsak a helytörténet és világtörténet találkozik, hanem egymástól távolos, s a fejlődés egészen különböző útjain járó vidékek története.

12. fegyvertan

A számszerj

A középkor egyik leghatásosabb lőfegyvere. Európában a XII. században kezdik használni, eleinte inkább csak mint vadászfegyvert. Ellenség ellen Nyugateurópában a városi polgárság kezdte használni, a lovagság azonban hosszú időn keresztül mellőzte: lovatlan fegyvernek tartotta. Háborúkban, ostromokban és várvédelemben való alkalmazása az első kereszties hadjárat után terjedt el, főképp Angliában és Franciaországban. Az egyház kezdetben igyekezett korlátozni e veszedelmes fegyver terjedését, s az 1139. évi lateráni zsinat meg is tiltotta, hogy keresztény hadak egymás ellen számszeriját használjanak. Mindennek ellenére a XII. század vége felé, Oroszlánszívű Richárd angol és Fülöp Ágost francia király már számszerijas gyalog- és lovascsapatokat állított csatarendbe.

A Magyarországon valószínűleg a XIV. századtól terjedt el. Legkorábban, írott forrásokban 1380 körül „*zamstril*”, majd az 1395 tájáról származó Besztercei Szó-jegyzékben „*zomoserig*” néven szerepel. Későbbi források is gyakran említik „*zamscirig*” (1407), „*zamzeryh*” (1548), „*szamszerich*” (1552), „*számszer ív*” (1604) elnevezéssel.

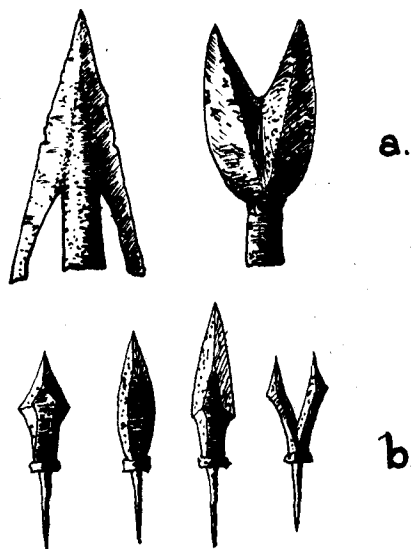
A fegyver neve szláv eredetű, és a SAMOSTREL, SAMOSTRIL szavakkal hozható kapcsolatba, melynek jelentése: önmagától lövő. Mivel a

délszláv nyelvekben ezek a szavak írott forrásokban viszonylag későn fordulnak elő, feltételezhető, hogy mihozzánk úgy a fegyver, mint annak elnevezése is, cseh vagy lengyel közvetítéssel került. A magyar elnevezés népetimológiája a továbbiakban úgy alakult, mintha az három szó, *szám*, *szer* és *íj* összetétele volna. Némileg hasonló átalakulást tapasztalunk a fegyver német (armbrust) és francia (arbalète) megnevezésénél is, csakhogy ezek a középkori laitin *arbalista*, *arcubalista* szóból erednek. Érdekes adatként tartjuk számon Pápai Páriz Ferenc *Dictionariumának* (1708) *scorpio* latin szavát, melynek egyik jelentése - Pápai szerint - *számszerj*. Ugyancsak Pápainál a *scorpionarius* szó egyetlen jelentése: *számszerijas*. Valószínű, hogy ez az elnevezés a szóban forgó fegyver és a skorpió közti alak hasonlósággal áll összefüggésben.

Megjegyzendő, hogy a némelyek által napjainkban használt nyílpuska, vagy puska-nyíl elnevezés helytelen, ugyanis időrendi sorrendben a számszerj megelőzte a puska-t, mi több, talán épp a számszerj felépítése, kioldó szerkezetének a fegyvertörzsön való elhelyezése szolgáltatja a mintát a későbbi puska-k formájának kialakításához. Így tehát nem helyénvaló a későbbi puskaról „keresztelni el” a korábbi számszeriját.

A számszeriját kezdetben talán minálunk is vadászfegyverként használták, legalábbis erre következtetünk abból, hogy a régi, nevezetesebb vadászterületeken igen gyakran kerülnek elő még ma is olyan nagy és nehéz nyílhegyek, melyeket csakis számszerijakhoz használhattak, s amelyek lényegesen különböznek a kézj nyílcsúcsaitól.

Erdélyben a számszerij a városi — többnyire szász — polgárság körében, a XV. század elején terjedt el, a török veszedelem fokozódásával egyidőben. Ekkortájt az íjgyártás az egyik fontos és igencsak megbecsült fegyverkészítő mesterség volt. Az íjgyártó céhek különböző típusú kézjiek, nyílvevők, tegezék és vadásztülkők mellett számszerijakat is gyártottak. Ilyen céh működött Brassóban és Nagyszebenben. E régi mesterségre utal a máig fennmaradt magyar Íjgyártó vagy Ígyártó, és a szász Armbruster családnev is.

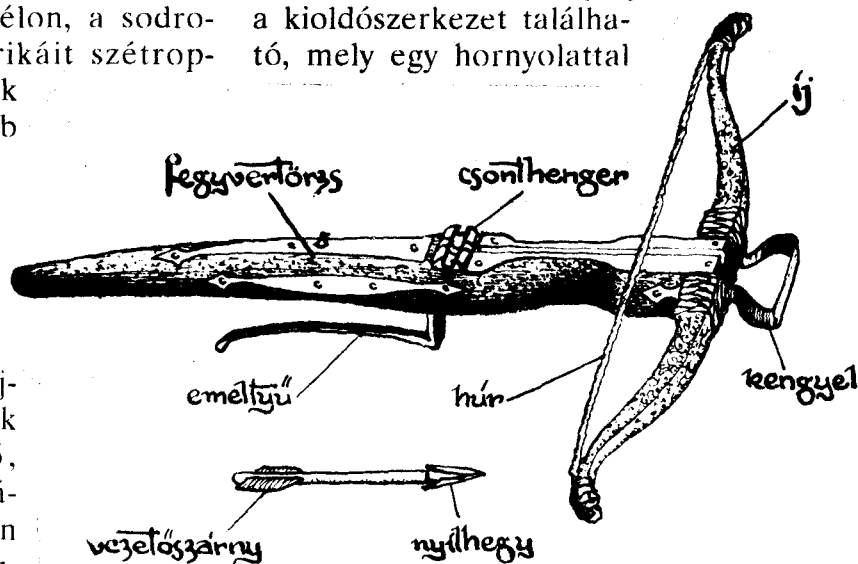

A számszeríj elterjedése a kézíjhoz képest legalább akkora lépésnek számított, mint később, a vontacsövű tűzfegyverek bevezetése a simacsövények után. Igaz, hogy felajzása nehézkes és kissé hosszadalmas volt, s a kézíjjal egyazon idő alatt megközelítőleg háromszor annyi nyílveszőt lehetett kilőni, mint számszeríjjal, mégis a számszeríj vastkos nyílveszőjének jobb iránytartása és nagyobb átütőereje óriási előnyt jelentett. Ez a vessző, frontális becsapódás esetén átfúródott a lemezes páncélon, a sodronying acélkarikáit szétropantotta, s csak a vastagabb p a j z s o k tudták kivédeni súlyos végzetes ütését. Ezeknek az előnyös tulajdonságoknak köszönhető, hogy a XV. század folyamán elterjedő, kez-

detben csak igen kis hatásfokú kézi tűzfegyverek nálunk Erdélyben csak a XVI. század közepétől kezdték fokozatosan kiszorítani a jól kipróbált, és olcsóbban beszerezhető számszeríjakat. Még a XVII. században is, a vajdahunyadi vár inventáriumát elkészítő Bajoni sajnálkozva jegyzi fel, hogy a Nebojsza toronyban a Hunyadi Jánostól maradt, számszeríjhoz való „vasa nyilak” mind elrothadtak, pedig szükség esetén még hasznukat vehették volna.

A számszeríj két lényeges alkotóeleme az íj és a fegyvertörzs. Az íj puha, rugalmas fából készült, általában rövidebb és vastkosabb, mint a kézi íjak, s így feszítőereje is

lényegesen nagyobb. Húrja éppen ezért vastag, többszörösen sodort állati eredetű inszalagból készült. Az íjat a fegyvertörzs végéhez erős szíjfonat erősítette, mely egyúttal a kengyelt is rögzítette. A kengyel arra szolgált, hogy felajzaskor a lábfejjel ellentartva rögzíteni lehessen a fegyvert. A fegyvertörzsnek az íjra merőleges felső lapján hornyolat húzódott, mely a nyílvesző megvezetését szolgálta. Ezt a felső részt gyakran símára csiszolt csontlappal burkolták. A törzs középtáján a kioldószerkezet található, mely egy hornyolattal

ellátott, tengely körül elforduló csontlappal, és az emelttyűből áll. Felajzaskor a megfeszített húr a csontlappal hornyolatába akasztották, melynek elfordulását abban a pillanatban az emelttyű vége gátolta. Lövéskor, az emelttyű elmozdításával a henger szabaddá vált, az íj húzóereje elfordította, s az elszabadult húr nagy erővel röpítette ki a fegyvertörzs hornyolata által megvezetett, bőr vagy falemez vezetősárnyal ellátott nyílveszőt. Mivel az íjat pusztán kézzel nem, vagy csak igen nehezen lehetett felajzani, a számszeríjakat gyakran le- és felszerelhető, kettős hajtókarral ellátott felhúzó szerkezettel is ellátták. Ezt a szerke-

zetet a korabeli források *tekervény* néven említik: „tekerwin” (1490), „*thekerwen*” (1493), „tekerwyn” (1542). Ez tulajdonképpen egy hajtókarral csörlőből és a hozzátartozó kötélből állott, végén vashoroggal, melyet felajzaskor az íj húrjába akasztottak.

A számszeríjak legdíszesebb része maga az íj volt, melyet gyakran indák közé fogott címerekkel vagy vadászjelenetekkel díszített, színes háncsrétegekkel borítottak.

Bár az egyre tökéletesedő tűzfegyverek a XVI. század folyamán kiszorították a számszeríjakat a hadi felszerelések arzenáljából, gyártásuk – sport, vagy egyéb célokra – ma sem fejeződött be. A mai számszeríjak azonban csak a működés alapelveiben hasonlítanak a régiekre,

egyébként, ha kell akár különleges célzóberendezéssel is ellátják őket.

A számszeríj használata egy helyen Erdélyben napjainkig is fennmaradt, egy érdekes népszokásnak köszönhetően. Az erdővidéki Apáca községről és az ottani kakaslövésről van szó. (Hasonló népszokás egykor Székelyszomboron is ismeretes volt). Talán a kakaslövő apácai legények is tudják: a kezükben tartott játékfegyver, a közepkor egyik rettegett fegyverének, a számszeríjnak a késői utódja.

Gyöngösi János

(A szerző rajzaival)

SZÉKELYUDVAR- HELYI CÉHPECSÉTEK

Székelyudvarhelyt 1485-ben említik először, mint mezővárost (Opido Udvarhel), de már ezelőtt is Udvarhelyszék gazdasági, társadalmi, politikai, jogi életének központja volt, sőt bizonyos szempontból a Székelyföld központjának is lehet tekinteni. Címeres pecsétjét Izabella királynétól kapta 1558-ban, aki ugyanakkor oklevélbe foglalta a város kiváltságait. A pecséten a „Sigillum Oppidi Siculicalis Udvarhely” körirat által övezett páncélos kar látható, mely egyenes kardot tart, rajta szív és medvefő.

Az első céh Székelyudvarhelyen erdélyi viszonylatban is elég későn, 1572-ben alakult meg. A

XIX. század első feléig összesen 16 céh létesült, 1872 után az ipartársulatok folytatták a hatóságilag megszüntetett céhek hagyományait, átvették a város kisiparos közösségeinek az irányítását. Szigorú törvények, szokások határozták meg a céhek működését, így a privilégiumlevél elnyerése után – amit az erdélyi fejedelmek vagy később a császár, mint Erdély nagyfejedelme adhatott ki – minden céh köteles volt céhládát, társpharát, zászlót, behívóablát és céhpecsétet csináltat-

ni. A pecsétet az általuk kiadott oklevelek megerősítésére használták, ugyanis a középkori jogi felfogás szerint az okirat hitelességét döntő módon a pecsét biztosította. A céhpecsétet használták missilis levelek hitelesítésére is, de az is szokásban volt, hogy a céhmester saját gyűrűs

pecsétjével látta el az elküldendő leveleket. A megírt levélpapírt négyzet alakúra hajtották össze és kívül is viaszba nyomott pecséttel zárták le. A postaszolgálat bevezetése előtt ezeket rendszerint kézből küldték címzettjeiknek.

Az okiratok, levelek pecséttel való megerősítése többféleképpen történhetett, de a rányomott pecsét volt a legelterjedtebb, amely úgy készült, hogy a megnedvesített pecsétnyomót a papírra cseppentett viaszba nyomták. Igen elterjedt volt a papírfelzetes pecsét használata is, ilyenkor az iratra cseppentett viaszra egyenes vagy csipkézett szegélyű rombusz alakú papírdarabot helyeztek és rányomták a pecsétnyomót.

Annak ellenére, hogy mindenik céh elkészítette már megalakulásakor pecsétnyomóját, csak a tímár, szabó, szücs,

csizmadia (2 db.), szíjgyártó (2 db.) és kalapos céhek pecsétnyomói maradtak fenn, ezeket ma a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum őrzi. Iratokon fennmaradt lenyomataiból ismerjük meg a fazakas, asztalos, kordoványos, mészáros és fésűs céhpecséteteket. Az asztalos céh tulajdonát képezte egy REMEK feliratú pecsétnyomó is, amelyet a céhlegények remekmunkáira ütöttek.

A tímárok protocollumaiban talált 1825. szeptember 2-án keltezett bejegyzés így írja le egy új pecsétnyomó készítését: „az nemes Chének csináltattam egy petsét nyomót mivel az nemes Ché is rég törekedvén iránta nagyon is szűkölködött, azon petsét nyomón készítettett az régi dátumánál fogva 1585 öttől kezdve, az mely petsétt nyomoéert fizetem 15 Rénesforintot és 20 krajcárt, az mely pecsét nyomót készítette T.Szakáts József Úr”. Az idézett 1585-ös évszám téves, mivel a céh 1684-ben alakult meg és ezt az évszámot vésték a fennmaradt pecsétnyomóra. A céh régi pecsétnyomója elveszhetett már 1825 előtt, de egykori létét az idézett szövegen kívül a céh javainak 1735-ből származó leltára is bizonyítja: „az nemes Chének Pecsétye, s egy veres színű csont kalamáris.”

A többi tipárium készítőjének nevét nem ismerjük, de vagy helybeli aranyművesek vagy átutazó vésnökök soraiból kerülhettek ki. A fennmaradt pecsétnyo-

mók közül a tímár-, csizmadia- és szabó céhekéi a legszebbek, mind képzett vésnökök munkái.

A pecsétnyomókra a készítettő céh a jelvényeit vésette címerszerű elrendezésben. A szabó céhpecséten egy nyitott szárú ollót láthatunk, amelyet két ágaskodó oroszlán tart, szárai között gomb és tű, fölötte egy nyitott, ötágú korona figyelhető meg. Körirata: SIGILLUM SARTORUM IN SEDE SICULI (CALI) OPPIDO UDVARHEU 1803. A többi céhpecsét is hasonló felfogásban jelzi készítői foglalkozását, például a csizmadia pecséten egy csizmát, bunkót és bicskát, a tímároknak egy cserzőkádát és két szín előkést, a szücsökén egy kaszapadot, a szíjgyártóknak pedig fejhámot láthatunk, azaz a mestersegnek ugyanazon jelvényeit, amelyeket a céhbehívóablákon is megfigyelhetünk. Rendszerint ugyanezek az ábrázolások találhatók más városbeli céhpecséteken is.

Fennmaradt céhpecsétjeink betekintést nyújtanak az udvarhelyi

céhek életébe, amelyek nemcsak színessé és vonzóvá teszik a mai ember számára a későközépkor mezővárosát, hanem háromszáz esztendőn keresztül (1572-1872) meghatározói voltak a helység gazdasági életének.

Utazzunk a régiakkal

EGY MAGYAR NEMES IFJÚNAK
ERDÉLY EGY RÉSZÉBEN
TETT
UTAZÁSÁNAK LEÍRÁSA

[folytatás]

Kézdivásárhely egy nagy de nem szépen épült város, többnyire mind alházakból áll, amelyek itt is valamint az egész Székelységben sendellyel vagy deszkával fedettek. A piacon is az ember tekintetre méltó épületet nem lát, a református templom kivül: e pedig méltán érdemli, hogy szépnek nevezessék. Mind nagyságra, mind kivált belső architektúrájára nézve, a szép és mestereséges építésnek példája Erdélyben. (...) A catdrát azonban igen cifrának tartom, és a sok helyen való világos festéseket, és pettyegéseket mind a falon, mind a boltozaton éppen nem dicsérhetem. A templomnak külső architektúráját dicsérhetem ugyan valamennyire, azonban nem találtam fel benne a szép simplicitást. A torony a templom elején a homlok-rész közepén vagyon, és a templomhoz jól illik. Azonban sokat elvészen a templom szépségéből az, hogy kőfallal van körülkerítve, hogy a piacra háttal van, és hogy szabad helyt nincsen. A templomnak által ellenében az oskolaház vagyon, mely is egy alkalmas épület, az oskola egy a nagyok közül és a főbb oskola Háromszéken. Ennek a városnak szép és nagy épületei közül mást nem tudnék említeni a Stábilis háznál, holott az második Székely Gyalog Regiment Obersterinek quártélyá vagyon a Regiment Cancelláriával együtt.

Kézdivásárhelyt egy kis patak választja el Kantától. Ez egy falu, mely Fejér vármegyéhez tartozik, és amelyben a Minorita barátoknak klastromuk, templomuk, és oskolájuk vagyon. Falunak elég szép helység. Lakosai többnyire mind katolikusok, és magyarok, vagy románok (...).

Kézdivásárhely népes hely, mintegy ötezer lélek vagyon benne, mind szabad székelyek, vallásokra nézve

reformátusok. Az emberek itt igen sűrűen laknak, egymás hátán úgyszólván, ugyanis sok házaknál négyöt háznép lakik együtt egy fedél alatt, még több helyeken lehet pedig látni, hogy egy udvaron, két, három, négy ház áll, úgy hogy udvarnak majd semmi hely nem marad. Nem tudom más okát miért nem építenek inkább a város szélén, mint úgy egymásra, hanem azt, hogy ezen városnak igen kicsi földje vagyon.

Az idevaló lakosok nagyobb részt mind mesteremberek, és sokféle kereskedést üznek, főképpen Brassóba és a két Román országba, az Ojtuzi és Bozzai passusokon által. A fabricatumok (készítmények) melyek ezen városból kivetődnek, kiváltképpen mindenféle gyapot és gyapjú szőtt materiákból és megkészített bőrből állnak. Jóllehet a kézdívásárhelyiek nagyobb részént kereskedő és mesteremberek mégis emellett katonák is, és ez a város egy Compániát állít ki, emellett contributiót is fizet. (...)

Zabola közel fekszik a moldvai szélekhez, egyfelől távolocska havasokkal megkönyékezte. Itt éppen ekkor közönséges és országgyűlésre készülő gyűlés tartatott. A Székely Nemzetnek a gyűlésre benyújtandó s orvoslást kérésével felolva-

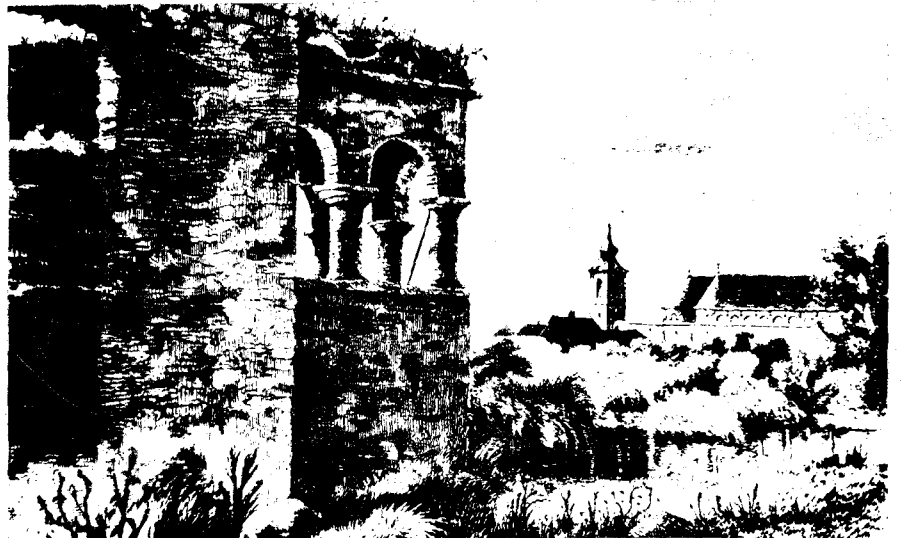
lyeket gyermekeiktől megveretett, megszidalmaztatott, vagy megvette-tett szülék adtak bé. Bámulva kellett sebes szüléket látnom fiaik kezeitől megsebesítve. A Nemes Szék gyűlése azonban nem hagyta büntetés nélkül ezen természet ellen való fiaikat.

Zaboláról a főkirálybíró Gróf Mikes János úrral volt szerencsém Uzonba mennem, egy helységbe, melyben egy nagy részt ez a Gróf úr bír. Kastélya nagy, és szépen épült, alkalmatosságokkal bővölködik, istállója válogatott lovakkal teli, lóiskolája nagy és fedett, kertje sokat ígérő. Nézd meg azonban ezen Gróf házainak belső elrendeléseit, vizsgál meg válogatott bibliotecháját, szemléld meg a szép rézmetszés képeket, és tapasztalni fogod, hogy e háznál a jó ízlés nem idegen. Uzonból Brassó felé indultunk el. Két mérföldnyi menés után a Székelyföldről kiértünk, Prázmárra jutván, mely is egy nagy szász helység Brassó vidékén, ahonnan Brassó egy mér-föld.

Gróf Teleki Domokos

(* Háromszéknek több Fehér vármegyéhez tartozó „foltja” volt)

Basa Tamás kúriájának romjai és a református templom Zabolán

sását hazafiúi szívvel hallottam. A több közönséges dolognak pedig szép és rendes folyamatját és az okos kormányozást (vitte pedig ezt a főkirálybíró úr) örömmel tapasztaltam. Nem tehettem azonban, hogy ezen gyűlésről egy sajnós megjegyzésem ne tegyem, ezt t. i. hogy egynéhány, sőt úgyszólván sok oly panaszok felvetődésének tanújává lettem ame-

Itt zárjuk a Gróf Teleki Domokos Útleírásából válogatott szemelvények közlését. Következő lapszámunkban Szentiványi Mihály „Gyaloglat Erdélyben” című naplójából közlünk részleteket.

LELTÁRHIÁNY

A területrendezési terv alapján felszámolásra ítélt települések jegyzéke Hargita megye keleti részében:

- * Csiba, Zsögödfürdő (Csíkszereda)
- * Kovácpéter, Várpatak, Visszafolyó (Gyergószentmiklós)
- * Kelemenpatak, Lunkán, Magyaros, Moglán, Székpatak, Válja, Vugány, Zenkány (Maroshévíz)
- * Kárpituszbánya (Tusnádfürdő)
- * Rakottyás (Bélbor)
- * Delne, Csomortán (Csíkpálfalva)
- * Potyond (Csíkszentgyörgy)
- * Csíkszentlélek, Hosszúaszó, Szentimreifürdő (Csíkszentkirály)
- * Csengellér (Diró)
- * Galócáspatak, Nucén (Galócás)
- * Hollósarka (Gyergyóholló)
- * Eszenyő, Mártonka (Gyergyóremete)
- * Gődütelep (Gyergyószárhegy)
- * Hágótó, Péntekpataka, Recefalva (Gyergyóótlgyes)

- * Kilyénfalva, Libán, Szenéte (Gyergyóújfalu)
- * Fülpe, Kalnács (Gyergyószárhegy)
- * Görbepataka, Komjádpatoka, Póltinis, Ugrapataka (Gyimesfelsőlök)
- * Antalokpataka, Barackospatak, Bothavaspataka, Farkaspalló, Kápolnapataka, Sötétpatak (Gyimesközéplök)
- * Csíkjenőfalva (Karcfalva)
- * Kászonfeltíz, Kászinimpér, Kászonjakabfalva (Kászonaltíz)
- * Csaracsó, Göröcsfalva (Madéfalva)
- * Fundoja, Runk (Salamás)
- * Bükklok (Szépvíz)
- * Csíkverebes, Újtusnád (Tusnád)

(A felsorolt falvak a jelenlegi adminisztráció szerint a zárójelben szereplő községek illetve városok részei)

1969-ben az Olt és Maros felsőfolyásának vidékén, Csík-, Gyergyó-, Kászonszékben és Maroshévíz vidékén 6 város és 28 községbe szervezve 129 települést létezett (1 község, 19 falu városnak alárendelve). 1989-ben 1 municípium és 5 város mellett 71 települést „engedélyeztek”. A „leltárhiány” 58 település, a tényleges szám 44,96%-a.

Zepezaner Jenő

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

SZEMTANÚ

Mindnyájan úgy érezzük, hogy megélt és megírt (hivatalos) történelem között lényeges különbség van. „Nemzeti tudatunk erősítéséhez gyermekkorunkban a hőskön keresztül vezet az út. Mire felnőttünk, a hőskönből árulók lettek, az árulókból hősök; a legtöbb érték átrendeződött; az önkéntességről kiderült az erőszak; a békességről, hogy sokan félelemben élnek; a demokráciáról, hogy jelző nélküli diktatúra; a közösen használt fogalmakról, hogy mindenki másképp értelmezte; az egyhangú egyetértésről, hogy többszólamú hallgatás.” (Rubicon 1990.4.) Megélt, eleven történelmünkbe befér két világháború, fogság és menekülés, impériumváltás, gazdasági válság, politikai rendszerváltás, földosztás és kollektívizálás, államosítás, proletárdiktatúra és a „forradalmi munkásdemokrácia állama” (Ceausescu korszak), vagyis az elmúlt emberöltő az emlékezés tárgya és a pályázat témája lehet.

Amennyiben részesei akarnak lenni igazi történelmünk feltárásának VÁRJUK VISSZAEMLEKEZÉSEIKET A SZERKESZTŐSÉG CÍMÉRE!

A legsikerültebb írásokat lapunkban közöljük és tiszteletdíjjal jutalmazzuk.

Kortanú lehet a fénykép, a családra vonatkozó ügyirat (kisajátítási végzés, ítélet, stb.), levelek, újságkivágások. Kérjük, hogy ezeket is küldje be! Minden beküldött dokumentumot visszaszolgáltatunk!

A SZERKESZTŐSÉG

A Haáz Rezső Kulturális Egyesület ezúton köszöni a Pro Transsylvania – Winterthur – által nyújtott segítséget.

HIBAIGAZÍTÁS

- Olvasóinknak szíves elnézését kérjük a 2. számunkba becsúszott sajtóhibákért:
- 3. oldal 2. oszlop 32. sor: Vekeld helyett Vekerd
- 6. oldal 16. sor: bevállazódjon helyett

bevállazódjon

- 7. oldal alulról a 7. sor: „horore vacui” helyett „horror vacui” olvasandó
- 11. oldal alulról a 14. sor: Sárverés helyett Sásverés olvasandó

SZÉKELYSÉG

A Székelyföldet és népét ismertető folyóirat

Alapította
BÁNYAI JÁNOS
1931

Új folyam

Megjelenik az RMDSZ Udvarhelyszéki Bizottságának védnöksége alatt

Szerkesztőbizottság

Hermann Gusztáv Mihály
(Felelős szerkesztő)
Gyöngyössy János
Zepezaner Jenő
Grafikai szerkesztő
Bíró Gábor

(Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, Kossuth u. 29. tel. 13875)

TARTALOM

Kádár Zsombor

Az erdő a székelység életében

Török Albert

Aranyosszék betelepítéséhez

Albert Dávid

A történelem rejtélye:
A boszorkányüldözés

Hermann Gusztáv Mihály

Helytörténet és világtörténet,
avagy merre járt a svéd király

Gyöngyössy János

Kis fegyvertan: A számszerfj

Zepezaner Jenő

Székelyudvarhelyi céhpecsétek

Gróf Teleki Domokos

Utazzunk a régiekkel

Zepezaner Jenő

Leltárhiány?

A Haáz Rezső Kulturális Egyesület megbízásából kiadja és terjeszti a
KONTAKT IRODA

Készült az INFOPRESS-nél

I. Évfolyam 3. szám 1990
Szeptember
Ára 10 lej